

UOT 341**İNSAN ALVERİ CİNAYƏTİ İLƏ MÜBARİZƏNİN
ƏSAS HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ****S.H.QƏLƏNDƏRLİ**
Bakı Dövlət Universiteti
sona.qalandarli@mail.ru

Məqalədə qeyd olunur ki, İnsan alverinin qarşısının alınması bu alverlə mübarizənin əsas istiqamətlərindən biridir, o cümlədən potensial qurbanlar üçün ixtisaslaşdırılmış tədbirlərin həyata keçirilməsidir. İnsan alveri ilə məşğul olmaq riski altında olan şəxslərin dəqiq müəyyən edilməsi bu cür kompaniyaların uğurunun açarıdır. İnsan alverinin qarşısının alınması bu alverlə mübarizənin əsas istiqamətlərindən biridir, o cümlədən potensial qurbanlar üçün ixtisaslaşdırılmış tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Bu baxımdan qadın qurbanlıq portretinin tərtib edilməsi zəruri görünür, çünki insan alverçiləri qarşısında ən həssas olan qadınlardır. İnsan alveri dünyada bütün ölkələrdə baş verə bilən cinayətdir. O, həm milli, həm də transmilli xarakter daşıyır. İnsan alveri ilə mübarizə sahəsində ən təsirli və zərurətdən doğan mübarizə vasitəsi bu əməlləri törədən təqsirli şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və cəzalandırılması, habelə ciddi hüquq pozuntusunun neqativ nəticələrinin aradan qaldırılmasıdır. İnsan alveri yalnız cinsi istismar məqsədilə insan alverini əhatə etmir, eyni zamanda, bura istismarın bir sıra digər formaları da aiddir. İnsan alverini əmələ gətirən istismarın müxtəlif və yeni meydana çıxan formalarına dair biliklər tədricən artmaqdadır. Son araşdırmalar onu göstərir ki, əməyin istismarı, işləmək üçün xarici ölkələrə üz tutan səriştəsiz insanlarla böyük bir problemlər yarana bilər.

Açar sözlər: insan alveri, insan alverinə qarşı mübarizə, insan alverinin qurbanları, universal yurisdiksiya, beynəlxalq əməkdaşlıq və s.

XX əsr boyu insan alverinə qarşı mübarizənin müasir hüquqi bazalarının, eləcə də bu problemlə mübarizənin milli və beynəlxalq mexanizmlərinin meydana çıxdığını görmək olar.

İnsan alverinə qarşı mübarizədə dövlətlər arasında beynəlxalq əməkdaşlıq XIX əsrin əvvəllərində, dünya ictimaiyyətinin insan alveri kimi problemi anlamaq və həll etmək yoluna yenicə başladığı dövrdə köləliyin və qul ticarətinin kökünü kəsmək cəhdlərindən qaynaqlanır.

1815-ci ildə Vyana Konqresinin Xüsusi Bəyannaməsi beynəlxalq səviyyədə qul ticarətinin kökünün kəsilməsinin vacib olduğu ilk sənəd idi. Bu-

nun ardınca 1818-ci ildə keçirilən Axen Konqresində insan alveri kimi fəaliyyətlər cinayət elan edilmiş və qadağan edilməsi çağırışları edilmişdir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, bu qərarlar yalnız şifahi şəkildə dəstəklənmişdir. Eyni zamanda, o dövrdə qul alverinə qarşı heç bir əməli fəaliyyət görülməmişdir. Bu baxımdan qul ticarəti də quldarlığın özü kimi öz mövcudluğunu dayandırmamış, inkişaf etməkdə və əhəmiyyətli gəlirlər gətirməkdə davam edirdi. Köləlik və qul ticarəti ilə mübarizə üçün praktiki tədbirləri əks etdirən ilk sənəd 1841-ci il London müqaviləsi idi [7, s.38].

İnsan alveri milyonlarla insanın şəxsi və seçim azadlıqlarından məhrum edildiyi, cinsi zorakılıqdan tutmuş əmək istismarı, icbari cinayətkarlıq və orqan alveri, yaxud hər hansı digər mənfəət məqsədli istismar formasınadək çoxsaylı məqsədlər üçün icbari və alçaldıcı vasitələrlə istismar edildiyi müasir kütləvi köləlik anlayışıdır. Bu əmələ güctətbiqetmə, məcburetə, oğurluq, dələduzluq, aldatma, səlahiyyətdən və ya müdafiəsiz vəziyyətdən sui-istifadə etmə yolu ilə, şəxslərin istismar məqsədilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması aiddir. İnsan alverinə məruz qalanlar fahişəlik, məcburi əmək, orqanların çıxarılması üçün istismar edilir, yaxud insan alverinin meydana çıxan digər formalarına, o cümlədən mütəşəkkil şəkildə dilənçilik, müavinətlərlə dələduzluq, ev köləliyi və məcburi nikah kimi hallara cəlb olunurlar.

İnsan alveri dünyada bütün ölkələrdə baş verə bilən cinayətdir. O, həm milli, həm də transmilli xarakter daşıyır. Onların olduqca az qismi ciddi cinayət əməlinin qurbanı kimi yardım və müdafiə ilə təmin olunur, əksər hallarda isə immiqrasiya tərkibli qanun pozuntusuna, fahişəlik və ya qeyri-qanuni işlərlə məşğul olma, səhv ifadə verməyə görə həbs olunur, saxlanılır və məsuliyyətə cəlb edilir [7, s.176].

İnsan alveri yalnız cinsi istismar məqsədilə insan alverini əhatə etmir, eyni zamanda, bura istismarın bir sıra digər formaları da aiddir. İnsan alverini əmələ gətirən istismarın müxtəlif və yeni meydana çıxan formalarına dair biliklər tədricən artmaqdadır. Son araşdırmalar onu göstərir ki, əməyin istismarı, işləmək üçün xarici ölkələrə üz tutan səriştəsiz insanlarla böyük bir problemlər yarana bilər. İstismarın yeni meydana çıxan və dəyişən formalarından əlavə, istismara görə məsuliyyət daşıyan insan alverçiləri davamlı şəkildə bu əməli törətmə üsullarını da dəyişir və inkişaf etdirirlər. Buna görə də, insan alverçilərinin insan alveri əməlini necə törətmələrini başa düşmə istismarın müxtəlif formalarını başa düşmə kimi vacib ola bilər.

İnsanları insan alverinin qurbanlarına çevirmək üçün cəlb olunduğu bir vahid üsul yoxdur və qurbanların istismar şəraitinə məcbur edildiyi üsullar mənbə dövlətlərdə bir-birindən fərqlənir. AŞ Konvensiyasının 2-ci maddəsində təsdiq edilmişdir ki, insan alverinə, mütəşəkkil cinayətkarlıqla əlaqəli olub-olmamasına baxmayaraq, həm milli, həm də transmilli səviyyələrdə in-

san alveri aid edilir.

İnsan alverinə məruz qalmış insanların İnsan alverinin qurbanlarının, ən azı onların insan hüquqlarına hörmətlə yanaşılması və müdafiəsinin və təhlükəsizliyinin təmin olunması hüququ vardır.

İnsan alveri qurbanının müəyyənləşdirilməsi vaxt aparan bir prosesdir. İstismar halını müəyyənləşdirmə və istismar anlayışına aydınlıq gətirmək üçün istismarın indikatorları mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu, xüsusilə məcburi əmək üçün istismar hallarında uyğundur və belə olan halda əməyin istismarını və məcburi əməyi fərqləndirmək çətin ola bilər. Buna görə də insan alveri indikatorlarından istifadə istismar halını müəyyənləşdirməyə kömək edə bilər.

Onlara tam məlumat verilməli, qurban tam və məlumatlı şəkildə razılığı alınmalı və onlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir. Onların konfidensiallıq hüququna riayət edilməlidir. Qurbanların müdafiəsi həmişə prioritet məsələdir və cinayət araşdırmasına başlamazdan əvvəl hüquq-mühafizə işçiləri qurbanların müdafiəsiz vəziyyətlərdən çıxarılmasını və onların təhlükəsizliklərinin təmin olunması üçün nəzarət altına alınmalarını təmin etməlidirlər.

İnsan alveri qurbanlarının onların qurbana çevrilməsi ilə birbaşa əlaqəli olan cinayət əməllərinə görə cəzalandırılması fundamental ləyaqətlərinin alçaldılması deməkdir. Bu, həqiqət və ədalətin ciddi şəkildə inkar edilməsindən ibarətdir. O, bir-birilə qarşılıqlı əlaqəli olan iqtisadi, sosial, mədəni, siyasi və şəxsi amillərin doğurduğu mürəkkəb bir hadisədir. Bunlar, ilk növbədə, yoxsulluğa qarşı zəiflik, demokratik mədəniyyətlərin olmaması, gender bərabərsizliyi və qadınlara qarşı zorakılıq, münaqişə və münaqişədən sonrakı vəziyyətlər, sosial inteqrasiyanın olmaması, imkanların, məşğulluğun, təhsilə çıxış imkanının olmaması, uşaq əməyi və ayrı-seçkilikdən irəli gəlir.

İnsan alveri ilə mübarizə sahəsində ən təsirli və zərurətdən doğan mübarizə vasitəsi bu əməlləri törədən təqsirli şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi və cəzalandırılması, habelə ciddi hüququ pozuntusunun neqativ nəticələrinin aradan qaldırılmasıdır. Təbii ki, insan alveri ilə bağlı məsuliyyətə dair müddəaların təhlil olunan Qanunda nəzərdə tutulması məsuliyyətin və cəzanın labüdlüyü prinsipinin məzmunundan irəli gəlir. Qanunlarda və nəzəri araşdırmalarda vurğulandığı kimi təqsirli tərəfindən törədilmiş hər bir ictimai-təhlükəli əməl məsuliyyət doğurur və həmin əməli törətmiş şəxs cəzalandırılmalıdır [8, s.125].

İnsan alveri transmilli cinayətdir. Bu gün dünyada insan alverini müəyyənləşdirən və ona səbəb olan əsas amillər: qloballaşma və iqtisadi inteqrasiya, transmilli cinayət təşkilatlarının aktivləşməsi, dövlət qurumlarında korrupsiya, cinsi sənayenin inkişafı və fahişəliyin yayılması, cinsi xidmətə tələbatın artması və ucuz əmək, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının aşağı səviyyəsi, işsizlik, qanunvericilikdə boşluqların olması və s. ilə bağlı ola bilər.

İnsan alverinin məqsədi qurbanın istismar edilməsidir və o, insan alveri

əməlinin əsas ünsürüdür. İnsan alveri əməli istismar baş verənədək yaranır, bu, insan alverçisinin niyyətidir, insan alveri cinayətinin üçüncü ünsürünü tamamlayan faktiki istismar deyildir. İstismar insan alveri hallarında gəlir mənbəyi və buna görə də öz cinayətlərini törətməkdə insan alverçiləri üçün əsas hərəkətverici qüvvədir. İstismar müxtəlif formalarda ola bilər, lakin prinsip budur ki, insan alverçiləri qurbanların nə qədər çox məhsuldar səy göstərməsinə nail olarsa, insan alveri əməlini törətmək üçün maliyyə stimulu da bir o qədər böyük olacaqdır.

İnsan alveri qurbanlarının istismarının ən geniş yayılmış üsullarından biri cinsi istismardır. Təəssüf ki, nə beynəlxalq, nə də Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində bu fenomenin tərfi yoxdur və buna görə də öz şərhimi təklif edirəm. Cinsi istismar dedikdə, fizioloji və ya psixoloji ehtiyaclarını ödəmək, maddi və ya digər nemətlər əldə etmək məqsədilə insanın cinsi xüsusiyyətlərindən onun iradəsi əleyhinə istifadə edilməsi başa düşülməlidir.

Qloballaşma prosesləri zamanı insan alveri fenomeni yenidən canlanmış və sürətlə bütün dünyaya yayılmışdır. Dünyanın, demək olar ki, heç bir ölkəsi kənarında durmadı və rolundan asılı olaraq donor, tranzit ərazi və ya alıcıya çevrilmədi. İnsan alveri çox vaxt transmilli xarakter daşıyan və yüksək təhlükə ilə xarakterizə olunan mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə sıx bağlıdır.

İnsan alverinin qarşısının alınması bu alverlə mübarizənin əsas istiqamətlərindən biridir, o cümlədən potensial qurbanlar üçün ixtisaslaşdırılmış tədbirlərin həyata keçirilməsidir. İnsan alveri ilə məşğul olmaq riski altında olan şəxslərin dəqiq müəyyən edilməsi bu cür kampaniyaların uğurunun açarındır. Bu baxımdan qadın qurbanlıq portretinin tərtib edilməsi zəruri görünür, çünki insan alverçiləri qarşısında ən həssas olan qadınlardır. Araşdırma zamanı məlum olub ki, bu, daha çox disfunksional ailədən olan, uşaq ikən ailədə fiziki zorakılığa məruz qalmış, orta və ya orta ixtisas təhsili almış, işləməyən, subay və (və ya) bir uşağı olan 21-25 yaşlı qadınlardır.

İnsan alveri mütəşəkkil cinayətkarlığın mürəkkəb, dinamik inkişaf edən komponenti kimi görünür, onun yayılması dərəcəsinə və sürətinə, ona qarşı mübarizə imkanlarına təsir edən səbəb və şəraitin bütöv bir kompleksi ilə müəyyən edilir. Bu fenomenə qarşı durmaq üçün optimal strategiya hazırlamaq və onun mövcudluğunu müəyyən etmək və anlamaq lazımdır, qloballaşmanı, miqrasiyanı, seks sənayesinin inkişafını, təchizatçı ölkələrin aşağı sosial-iqtisadi səviyyəsini, transmilli cinayət təşkilatlarının fəaliyyətini, mənsə və təyinat ölkələrinin sosial və mədəni xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır [9, s.24].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində 144-1.1.-ci maddədə insan alverinə verilən anlayışın Palermo Protokolunda verilən anlayışla müqayisəli təhlili əsasında aydın görünür ki, həmin maddədə də Palermo Protokolunda olduğu kimi üç zəruri elementlər -1) hərəkətlər; 2) üsullar; 3)

məqsəd tam şəkildə ifadə olunmuşdur. Bu mənada 144-1.1-ci maddədə son redaksiyada verilən anlayış müəyyən mənada implementasiya aktı kimi qəbul edilməlidir [3, s.241].

İnsan alveri cinayətinə görə təqsirli şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilib cəzalandırılması ilə bağlı mühakimə obyektiv ərazi yurisdiksiyası (CM-in 11.1-ci maddəsi) və subyektiv ərazi yurisdiksiyası (CM-in 12.1, 12.2-ci maddələri) çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir. Yəni insan alveri ilə bağlı cinayət törətmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, həmin cinayətin törədilməsi yerindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi əsasında (qoruyucu yurisdiksiya ilə universal yurisdiksiyanın vəhdətində) cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində insan alverinə universal yurisdiksiyanın şamil olunması iki kontekstə: birincisi, beynəlxalq cinayətlərin müstəqil növləri olan insanlıq əleyhinə cinayətlərin və müharibə cinayətlərinin tərkib ünsürü kimi; ikincisi isə, müstəqil tərkibli beynəlxalq xarakterli və ya transmilli cinayət kimi təzahür edir [3, s.241-242].

İnsanların oğurlanma və onların seksual zəmində istismarı faktlarının sayı isə ildən-ilə artmaqdadır. İnsan alveri təklif və tələb prinsiplərinə əsaslanan, mənbə və təyinat ölkələrində bir sıra “vadaredici və cəlbədicisi” faktorlarından istifadə olunan yüksək gəlir gətirən bir cinayətdir.

İnsan alverinin obyektiv cəhəti aşağıdakı alternativ əməlləri nəzərdə tutur: 1) şəxsin alqı-satqısı və ya ona sahibliklə əlaqədar digər əqdlərin bağlanması, yaxud onun istismar edilməsi məqsədlə dəşinması üçün və ya eyni məqsədlərlə digər şəxslərə verilməsi üçün cəlb edilməsi; 2) eyni məqsədlərlə şəxsin əldə edilməsi; 3) eyni məqsədlərlə şəxsin saxlanması;

İnsan alveri cinayətində alma və satma faktlarının ikisindən birinin mövcud olması insan alveri cinayətinin tərkibini yaradır. Ölkəmizdə insan alveri ilə mübarizədə beynəlxalq hüquq normaları milli qanunvericiliyə implementasiya olunmuş, bu cinayətlərlə mübarizədə yeni dövlət proqramı qəbul edilmiş, mühüm təşkilati-institusional fəaliyyətlər həyata keçirilir.

İnsan alveri cinayətləri transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın bir növü olduğundan, dünya ölkələri ona qarşı birgə mübarizə aparmalı, bu sahədə fəaliyyətlərini genişləndirməlidirlər.

İnsan alveri müasir dünyada insan hüquqlarının pozulması problemi kimi qəbul edilməkdədir. Dünya birliyinin insan alverinə qarşı mübarizəyə böyük diqqət ayırmasına baxmayaraq, bu gün də bu sahədə həm milli və həm də beynəlxalq xarakterli çoxsaylı hüquq pozuntularının şahidi oluruq.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin bu nö-

vü ilə mübarizəni tənzimləyən müddəalar nəzərdə tutulmuş, cinayətin potensial subyektləri hesab edilən uşaq və qadınların hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması istiqamətində bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Məsələn, maddə 106 (köləlik), maddə 137 (insan orqanları və toxumalarının alqı-satqısı), maddə 144-1, (insan alveri), maddə 144-2 (məcburi əmək), maddə 150-1 (sənədsiz sərnişin daşınması), maddə 171 (yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etmə), maddə 244 (əxlaqsızlıq yuvaları saxlama), maddə 316-1 (insan alverindən zərər çəkmiş şəxs haqqında məxfi məlumatları yayma).

Zor tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zor tətbiq etməklə, hədə-qorxu və ya digər məcburetmə vasitələri ilə, oğurlama, dələduzluq, aldatma yolu ilə, təsir imkanlarından və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığının alınması üçün maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanılması, gizlədilməsi, daşınması, təhvil verilməsi və ya qəbul edilməsi (uşağın istismar məqsədilə cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanılması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi, bu maddədə göstərilən üsullardan istifadə olunmasa da, insan alveri hesab edilir) [4].

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquqda insan alveri ilə bağlı vacib olan beynəlxalq sənədlərə qoşulmuşdur və Azərbaycan Respublikası tərəfindən imzalanmış və ratifikasiya olunmuş konvensiyalar və müqavilələr aydın şəkildə qəbul olunmuşdur. Buna görə də, Azərbaycan Respublikası öz milli qanunvericiliyinin, siyasətlərinin və ya təcrübələrinin bu müqavilələrin tələblərinə cavab verməsini və onun standartlarına uyğun olmasını təmin etmək kimi beynəlxalq hüquqi öhdəlik daşıyır. Bu öhdəliklərin Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi kimi müvafiq yurisdiksiyaya malik beynəlxalq məhkəmələrdə, tribunallarda və daxili qanunvericilikdən asılı olaraq, milli məhkəmələrdə məhkəmə qaydasında məcburi şəkildə yerinə yetirilməsi təmin oluna bilər.

Azərbaycan Konstitusiyasının 151-ci maddəsində beynəlxalq hüquqi sazişlərin ölkənin milli normativ hüquqi aktları üzərində primatlığı aydın şəkildə təsbit olunmuşdur. Həmin maddədə bu kateqoriya altına düşməyən iki gözlənilən halla bağlı mühüm qeyd də vardır. Bunlar, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının özü və referendum yolu ilə qəbul edilmiş aktlardır. Əlavə olaraq, bununla bağlı 12-ci maddədə nəzərdə tutulur ki, “bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun şəkildə yerinə yetirilməlidir.

2000-ci ildən qüvvəyə minmiş Cinayət Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsiplərinə əsaslanmaqla, insan alveri və bu kimi ictimai-təhlükəli

əməllərlə mübarizəyə həsr olunmuş beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası imkanını nəzərdə tutur. O ki, qaldı insan alveri adı altında ehtiva olunan tərkiblərin Cinayət Məcəlləsində əks olunması məsələsinə, onu qeyd edə bilərik ki, yeni Cinayət Məcəlləsinin qəbuluna qədər qüvvədə olmuş Cinayət Məcəlləsində insan alveri ehtiva edən cinayət tərkibləri nəzərdə tutulub, lakin bu əməllərin indiki anlamda adlandırılması praktiki mövcud olmamışdır və hətta başqa bir tərəfdən məsələyə yanaşsaq, 5 avqust 2005-ci il tarixdə ölkə başçısının “İnsan alveri ilə mübarizə haqqında” müvafiq Fərmanına qədər, ölkəmiz insan alveri ilə mübarizə üzrə bir sıra beynəlxalq konvensiyaların iştirakçısı olsa da, həmin beynəlxalq aktlarda qadağan olunan tərkiblərin Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməsi ilə bağlı tələb olunan əlavələr və düzəlişlər edilməmişdir [6, s.33-34].

2015-ci ilin iyun ayında Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsinin 144-1-ci və 144-2-ci maddələrinə insan alverini və məcburi əməyi əlavə etməklə İnsan alveri ilə mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

144-1-ci maddəyə 2013-cü ildə düzəliş edilmişdir və indi o, İnsan alveri ilə mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1.0.1-ci maddəsindəki anlayışa oxşardır.

İnsan alverinə dair 144-1-ci maddədə deyilir: “144-1.1. İnsan alveri, yəni istismarla bağlı məqsədlər üçün, güc tətbiq etmək hədəsi ilə və ya güc tətbiq etməklə, qorxutma və ya digər formalarda oğurlama, dələduzluq, aldatma, səlahiyyətdən və ya müdafiəsizlik vəziyyətindən sui-istifadə yolu ilə, yaxud da digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığına nail olmaq üçün ödəniş və ya mənfəət, imtiyaz və ya güzəştlər verməklə və ya almaqla şəxsin cəlb edilməsi, əldə edilməsi, saxlanması, gizlədilməsi, daşınması, verilməsi və ya qəbul edilməsi – beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Milli qanunvericiliyi beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırmaq üçün 9 may 2013-cü il tarixdə Cinayət Məcəlləsinə düzəlişlər edilmişdir. Cinayətin zəruri ünsürü kimi sərəhədi keçməklə, daşınmanı çıxarmaqla, məcburi əməyə görə cəzanı artırmaqla, uşaqların cinsi istismarı ilə bağlı cinayəti sübuta yetirmək üçün güc, dələduzluq və ya məcburetmə vasitələrinin nümayiş etdirilməsinə ehtiyac duyulmadığına aydınlıq gətirməklə və insan alveri məqsədilə törədildiyi halda şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlə dələduzluğa görə cinayət məsuliyyətini müəyyənləşdirməklə Cinayət Məcəlləsinə düzəliş edilmişdir.

Cinayət Məcəlləsinə düzəlişlər insan alverinin anlayışının insan alverinin həm milli, həm də transmilli formalarının əhatə olunmasını və bu anlayışın beynəlxalq hüquqa uyğun olmasını təmin edir. Yəni də beynəlxalq hüquqa uyğunluğu təmin etmək üçün Cinayət Məcəlləsinin 144-1.1-ci maddəsinə vasitələrin siyahısı da əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında məcburi əmək halları əmək qaydalarının pozuntusu kimi təqib olunur, ona görə ki, onlar insan alverinin anlayışı çərçivəsində cinayət əməlləri və ya istismar forması kimi qəbul edilmir yaxud müəyyənləşdirilmir. Bundan sonra dövlətin işi onlarla əmək qaydalarının pozuntusu ilə məşğul olmaqdan və işə İnzibati Məhkəmə tərəfindən baxılmasından ibarət olur.

2013-cü ildə Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsinin 144-1-ci və 144-2-ci maddələrinə düzəliş edilənə qədər Azərbaycan Respublikasında potensial qurbanları cəlb etmək üçün insan alverçiləri tərəfindən istifadə olunan vasitələr insan alverinin anlayışında onu təşkil edən ünsürlərdən biri kimi (bu vasitələr uşaqlara aid deyildir) tələb olunmurdu. 2013-cü ildə Cinayət Məcəlləsinin həm 144-1.1-ci maddəsinə və 144-2.1-ci maddəsinə (məcburi əmək) vasitələrin siyahısı əlavə edilmişdir və indi Cinayət Məcəlləsi beynəlxalq hüquqi sənədlərə, o cümlədən AŞ Konvensiyasına uyğundur.

Azərbaycanın Cinayət Məcəlləsi və İnsan alveri ilə mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu çərçivəsində insan alveri ilə mübarizəyə dair xüsusi qanunvericilik və bundan əlavə Nazirlər Kabinetinin qərar və aktları da qəbul edilmişdir. 2009 – 2013-cü illər üçün Azərbaycanın Milli Fəaliyyət Planının “insan alveri cinayətləri əleyhinə təqibləri gücləndirmə” adlı 6-cı fəslində «məhkəmə proseslərində qurbanların müdafiəsinə vəkilləri cəlb etmək»lə bağlı müddəa daxil edilmişdir.

30 sentyabr 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə İnsan alveri – 144-1-ci maddə ilə yanaşı, Məcburi əmək – 144-2 və İnsan alverindən zərərçəkmiş şəxs haqqında konfidensial məlumatları yayma – 316-1-ci maddələr əlavə edilmişdir. Milli cinayət qanunvericiliyində beynəlxalq hüquq müddələrinin nəzərə alınması beynəlxalq cinayət hüquq normaları ilə respublikanın Cinayət Məcəlləsinin inteqrasiyasını yaradır, beynəlxalq xarakterli cinayətlərlə əməkdaşlığın əsasları qoyulur [2, s.20].

ATƏT-ə üzv-dövlət kimi (1992-ci ilin yanvarında bu təşkilata qoşulmuşdur) Azərbaycan Respublikası insan alveri və məcburi əməklə bağlı Təşkilat tərəfindən qəbul edilmiş siyasi öhdəlikləri yerinə yetirməyə razılıq vermişdir.

Azərbaycan Respublikası MDB-nin üzvüdür. MDB-nin Nizamnaməsinə əsasən, Birliyin ali orqanı, onların ümumi maraqları sahəsində üzv-dövlətlərin fəaliyyəti ilə bağlı əsas məsələləri müzakirə və həll edən Dövlət Başçılarının Şurasıdır. Dövlət Başçılarının Şurası qanunsuz miqrasiya ilə mübarizə aparmaq üçün üzv-dövlətlərin 2015 – 2019-cü illəri əhatə edən əməkdaşlıq proqramını və insan alveri ilə mübarizə aparmaq üçün MDB-yə üzv-dövlətlər arasında əməkdaşlıq konsepsiyasını qəbul etmişdir.

4 aprel 2014-cü il tarixdə Milli Əlaqələndirici parlamentə il ərzində insan alveri əleyhinə görülən tədbirlər və üçüncü Milli Fəaliyyət Planının

(MFP) hazırlanması və qəbul edilməsi, habelə ikinci MFP-nin nəticələri barədə məlumat vermişdir.

2000-ci il dekabrın 12-də imzalanmış və 2003-cü il mayın 13-də Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə BMT-nin “Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı” Konvensiyasının və onu tamamlayan “İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında” Protokolunun, habelə 20 sentyabr 2002-ci ildə qəbul edilən “İnsan alverinin qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında” Brüssel Bəyannaməsinin müddəaları nəzərə alınaraq, nəhayət ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06 may 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmişdir. 2014-2018-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planlarının təsdiq edilməsi bu sahədə mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

2005-ci il iyunun 28-də insan alverinin profilaktikasının, insan alveri qurbanlarının müdafiə edilməsinin və onlara köməklik göstərilməsinin hüquqi və təşkilati əsaslarını tənzimləyən “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi nəzdində İnsan alverinə qarşı mübarizə İdarəsi təsis edilmiş, 2006-cı ildən etibarən bu idarə DİN-in strukturunda müstəqil qurum kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2011-ci il tarixli müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət proqramında da insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı Milli İstiqamətləndirmə Mexanizmi Qaydaları çərçivəsində tədbirlər görülür [16].

İdarə insanın şərəf və ləyaqətini alçaldan insan alverinin qarşısının alınması və onunla mübarizə, insan alveri qurbanlarının müdafiəsi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının qanunları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını cinayətkar qəsdlərdən qoruyan və bu məqsədlə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təhqiqat orqanı funksiyasını və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən ixtisaslaşdırılmış struktur bölməsidir.

Beynəlxalq qanunvericiliyin başlıca vəzifələrindən biri insan hüquqlarının müdafiəsidir. Ötən on il ərzində, beynəlxalq birlik daxilində tədricən belə bir ümumi fikir dəstəklənmişdir ki, insan alverinin özü insan hüquqlarının ciddi pozuntusudur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası, İnsan Hüquqları Şurası və bir çox beynəlxalq insan hüquqları mexanizmi dəfələrlə insan alverinin əsas insan hüquqlarını pozduğunu və onlara qəsd etdiyini bəyan etmişlər. İnsan alveri ilə bağlı qanunvericilik tətbiq edilərkən

insan hüquqları və məcburi əməyə dair qəbul edilmiş beynəlxalq konvensiyalar nəzərə alınmalıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məlumatına əsasən, dünyada insan alverindən gələn gəlir təxminən 32 milyard ABŞ dolları təşkil edir. İnsan alverinin nisbətən aşağı riskləri və böyük gəlirlər, cinayətkarları digər, daha riskli cinayətkar əməllərə deyil, məhz İnsan alverinə meylləndirir [9, s.22].

İnsan alveri əleyhinə tədbirlər şəxslərin insan hüquqlarına və ləyaqətinə, xüsusilə də insan alverinə məruz qalan şəxslərin hüquqlarına mənfi təsir göstərməməlidir. İnsan alverinə qarşı mübarizə aparmaq üçün insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmada dövlətlərdən insan alverinə məruz qalan şəxslərin hüquqlarının ciddi pozuntusunun qurbanı kimi müdafiə olunması və effektiv araşdırma və insan alverçilərinin təqibi üçün hərtərəfli çərçivə yaratmaları tələb olunur.

AŞ Konvensiyasında insan alverinin qurbanlarının müdafiəsi və insan alverçilərinin təqibinə yardım etmə kimi məqsəd üçün üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılmasına dair müddəalar vardır. Hakimiyyət orqanları, qurban tərəfindən şikayətin verilmə zərurəti olmadan, Konvensiyada müəyyənləşdirilən əməlləri təqib edə bilərlər. Həmçinin dövlətin vətəndaşı cinayəti xarici ölkədə törətdiyi təqdirdə, bu davranış əməlin baş verdiyi ölkənin qanunvericiliyinə əsasən cinayət hesab edildikdə, yaxud ölkənin ərazi yurisdiksiyasından kənarında əməl törədildikdə də təqib etmə öhdəliyi mövcuddur.

İnsan alveri özünün müasir formasında müasir qlobal miqrasiyanın dinamikası ilə ayrılmaz şəkildə əlaqəli olan və bununla formalaşan bir hadisədir. İnsan alverinə qarşı səmərəli mübarizədə bir sıra problemlər vardır. İlk olaraq, bir çox hallar sadəcə müəyyənləşdirilmir. Aydın müəyyənləşdirmə mexanizmlərinin və istiqamətləndirici materialların olmaması, çox vaxt qurbanların həm hüquqi prosesdə yardımlar, həm də onlar üçün xidmətlər və müdafiə baxımından, üzə çıxmaq üçün stimullaşdırıcı məqamların məhdud olması ilə mürəkkəb xarakter alır [10, s.59].

İnsan alverinə və istismarın müxtəlif formalarına qarşı zəiflik genderdən irəli gəlir. Qadınlar və qızlar cinsi istismar, ev qulluğu və qayğı sahələri üçün insan alverinə məruz qaldıqları halda, kişilər və oğlanlar, xüsusən kənd təsərrüfatı, tikinti, mədən işləri və ya meşə təsərrüfatı, yaxud da balıqçılıq sahələrində məcburi əməyin qurbanlarına çevrilirlər. Bundan əlavə insan alverinin formasından və genderdən asılı olaraq, insan alverinin qadınlar və kişilər üçün qısa- və uzunmüddətli fəsadları müxtəlif ola bilər.

İnsan alverinin beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş ilk anlayışı BMT-nin İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında Protokolunun (2000-ci il) (BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolu) 3-cü maddəsində verilmişdir. Burada insan alverinə belə anlayış verilir:

“İnsan alveri dedikdə, güc tətbiq etmək hədəsi ilə və ya güc tətbiq

etməklə və ya digər formalarda məcburetmə, oğurlama, dələduzluq, aldatma, səlahiyyətdən və ya zəiflik vəziyyətindən sui-istifadə yolu ilə, yaxud da digər şəxsə nəzarət edən şəxsin razılığına nail olmaq üçün ödəniş və ya mənfəət verməklə və ya almaqla, insanların istismar məqsədilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması başa düşülür. İstismar ən azı digər şəxslərin fahişəliyinin istismarını və ya cinsi istismarın digər formalarını, məcburi əməyi və ya xidmətləri, köləliyi, köləliyə bənzər halları və ya orqanların çıxarılmasını nəzərdə tutur” [11, s.187].

BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolunda və ya beynəlxalq hüquqi sənədlərdə istismarın anlayışının olmaması o deməkdir ki, istismarın formalarının müəyyənləşdirilməsi hər bir dövlətin öz öhdəliyinə buraxılmışdır. Dövlətlərə ya yeni anlayışlar qəbul etməklə, ya da təyin edilməmiş anlayışları müvafiq ölkədə və ya mədəni kontekstdə uyğun gələn müəyyən davranışı əhatə edəcək şəkildə təfsir etməklə bu siyahını genişləndirməyə icazə verilir.

BMT-nin Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə Konvensiyasını tamamlayan insan alverinin, xüsusilə qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, kökünün kəsilməsi və cəzalandırılması haqqında Protokol insan alverinin bütün cəhətlərinə toxunur [5, s.167].

İnsan alveri ilə mübarizə aparən dövlətlər aparılan mübarizənin praktiki əlaqələndirilməsini təmin etmək məqsədilə informasiya mübadiləsi aparır, onlara məlum olan hər bir insan alveri hadisəsi ilə bağlı bir-birlərini məlumatlandırır [1, s.143].

İnsan alveri ilə mübarizə sahəsində, QHT-lər həyata keçirilən tədbirlərdə boşluqları doldurmalıdırlar. Bütün iştirakçılar arasında əməkdaşlıq vacibdir. QHT-lər insan alveri ilə mübarizə sahəsində bütün iştirakçılarla əməkdaşlıq etməlidirlər və digər iştirakçılara öz dəstəklərini təklif etməlidirlər. QHT-lər insan alverinin qurbanlarının müəyyənləşdirilməsinə və lazımı dəstəyin, o cümlədən hüquqi, psixoloji və sosial və ilkin dəstəyin göstərilməsinə və insan alverinə məruz qalmış şəxslərin təhlükəsiz şəkildə istiqamətləndirilməsinə və (re)integrasiyasına dəstək göstərə bilirlər.

İnsan alverinin qurbanları hüquqi xidmətlərdən yararlanmaq hüququna, o cümlədən öz hüquqları, hüquq müdafiə vasitələri və onlar üçün mövcud olan seçimlər barədə informasiya almaq hüququna malik olmalıdırlar. Hüquqi yardım QHT-lərdən, vətəndaş cəmiyyətindən və ya özəl sektordan olan müstəqil vəkillər tərəfindən göstərilə bilər. İnsan alverinin qurbanlarına hüquqi yardımın göstərilməsi onlara ədalət mühakiməsinə çıxış imkanı verir, beləliklə də, onların öz hüquqları haqqında məlumatlı olmasını və onları həm dil, həm də hüquqi baxımdan başa düşmələrini və əlavə informasiya vermələrini və proseslərdə iştirak etmələrini təmin edir [11, s.189].

Qurbanların insan hüquqlarına hörmətlə yanaşılmasını, onların təhlükəsizliyinə zəmanət verilməsi və yenidən travma alma hallarının qarşısının

alınmasını təmin etmək üçün cinayət araşdırması zamanı qurbanların müdafiəsi tədbirləri tətbiq edilməlidir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlıq Əleyhinə Konvensiyasının (UNTOC) başlıca məqsədlərindən biri transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq etmək olmuşdur. BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolunun 2-ci maddəsinin məqsədi Protokoldakı məqsədlərə nail olmaq üçün iştirakçı-dövlətlər arasında əməkdaşlığı təşviq etmək olmuşdur. İnsan alveri cinayəti dövlətin sərhədləri çərçivəsində, ölkə hüdudlarında törədilə bilindiylə halda, insan alveri hallarının xeyli hissəsi transmilli xarakter daşıyır.

Cinayətin transmilli xüsusiyyətdə olmasına görə insan alveri hallarının mürəkkəbliklər və problemlər yaratdığı üçün beynəlxalq əməkdaşlıq tələb olunur. Çox vaxt qurbanlar, şahidlər və müttəhimlər hamısı müxtəlif dövlətlərdən ola bilər və müxtəlif dövlətlərin ərazisində qala bilər. Əməlin digər bir dövlətdə törədilə bilinməsi faktı vəziyyəti bir qədər də mürəkkəbləşdirə bilər. İnsan alverçiləri ölkədən kənarada həbs edilə bilər və bu, çox güman ki, beynəlxalq həbs qərarından sonra ekstradisiya prosesini zəruri edə bilər. Beynəlxalq əməkdaşlığa, həmçinin cinayətkar yolla əldə edilmiş gəlirlərin müəyyənləşdirilməsi və müsadirəsi ilə bağlı maliyyə araşdırmalarına dəstək göstərmək üçün də ehtiyac duyula bilər [15, s.251].

Beynəlxalq əməkdaşlıq hüquqi, mədəni, siyasi və dil məsələlərinə görə problemlə ola bilər, əməkdaşlığa şərait yaratmaq üçün hüquqi qaydalar və prosedurlar və insan alverçilərini təqib etmək üçün tələb olunan vasitələr mövcuddur. UNTOC-da cinayət işləri üzrə həm formal, həm də qeyri-formal əməkdaşlığa dair təfsilatlı müddəalar toplanır.

İnsan alveri hallarında yurisdiksiyaya dair beynəlxalq hüquq normaları mühüm beynəlxalq və regional müqavilələrdə müəyyən edilir. Onların məqsədi insan alveri cinayətinin harada baş verməsindən asılı olmayaraq cəzalandırılma bilinməsini təmin etməklə, insan alverçiləri üçün yurisdiksiya baxımından təhlükəsiz məkanları aradan qaldırmaqdır. Digər bir məsələ birdən çox dövlətin öz yurisdiksiyasını təsdiq etməsi üçün əsaslar olduğu halda, əlaqələndirmə mexanizmlərinin effektiv olmasını təmin etməkdir.

İnsan alveri ilə bağlı qanunvericilik tədbirlərinin görülməsinin zəruriliyi ilə bağlı BMT-nin İnsan Alverinə dair Protokolunun 5-ci maddəsində deyilir: “Hər bir iştirakçı-dövlət bu Protokolun 3-cü maddəsində göstərilən əməlləri, onlar qəsdən törədildikdə, cinayət qanunu ilə cəzalandırılan əməl kimi tanımaq üçün zəruri qanunverici və digər tədbirlər görür” [16].

İnsan alveri cinayəti yalnız şəxsin istismar edilməsi məqsədilə törədilə bilər. İnsan alveri çoxsaylı təzahürləri və mənfi nəticələri təhlükəli mahiyyət daşıyır. Belə əməllər insanların, əsasən də qadınların və uşaqların qanunsuz istismarına, orqan və toxumalarının çıxarılıb satılmasına, mənəvi və əxlaqi

dəyərlərin pozulmasına, fahişəliyə, mütəşəkkil cinayətkarlığın artmasına, sərhəd rejimlərinin və beynəlxalq hüquq normalarının, xüsusilə insan hüquq və azadlıqlarının pozulmasına səbəb olur.

İnsan alverinin istismar məqsədilə edilməsi müxtəlif niyyətlər, üsul və vasitələrlə həyata keçirilə bilər. Məsələn, insan orqanlarının və toxumalarının transplantasiyası, zorla donorluğa cəlb edilməsi, köləlik və ona bənzər başqa vəziyyətlərdə istismar edilməsi kimi niyyətlər buna nümunə ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, indiki mərhələdə dünya birliyinin bununla mübarizədə müəyyən uğurlarını görmək olar. İnsan alveri, habelə dövlətlərin əməkdaşlığı həyata keçirərkən istinad etdiyi aydın şəkildə formalaşmış normativ-hüquqi aktlar çərçivəsi bu cür beynəlxalq müqavilə və aktların əsas prioritetləri insan alverinə aid olan ümumi konsepsiyaların müəyyən edilməsi, əlaqələndirilməsi hesab edilə bilər.

Dövlətlər regional insan alveri ilə mübarizədə səviyyə və inteqrasiya birlikləri çərçivəsində fəal qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Qonşu ölkələr insan alveri ilə bağlı cinayətlərin araşdırılmasında birgə səylərin daha səmərəli aparılması üçün tez-tez ikitərəfli sazişlərə müraciət edirlər. İnsan alverinin qarşısının alınması üçün digər təsirli vasitə dövlətlərin hazırladığı fəaliyyət planlarıdır ki, birlikdə və ya ayrı-ayrılıqda, insan alverinə qarşı mübarizəyə yönəlmiş konkret tədbirlərin gücləndirilməsini nəzərdə tutur. QHT-lərin insan alverinə qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına verdiyi töhfəni unutmamaq olmaz ki, bunu insan alveri qurbanlarının mühafizəsi və reabilitasiyası üzrə qurulmuş proses bunu sübut edir ki, AR insan alveri ilə mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqda fəal iştirak edir. Bir həqiqətdir ki, ölkə bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına və dərinləşməsinə mühüm töhfə verir.

İnsan alverinə qarşı mübarizəyə dair ən mühüm beynəlxalq müqavilə BMT-nin Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyasını (2000) əlavə edən İnsan, Xüsusilə Qadın və Uşaq Alverinin qarşısının alınması və qarşısının alınması üzrə Protokoldur (Palermo Protokolu). Protokolun 5-ci maddəsi dövlətlərdən insan alveri, insan alverinə cəhd, cinayət ortağı kimi iştirak və insan alverini təşkil etmək üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyi tələb edir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) iki konvensiyası məcburi əmək və xidmətlərə diqqət yetirir: BƏT-in 29 saylı Məcburi və ya Məcburi Əmək Konvensiyası (1930) və onun məcburi və məcburi əməyi müəyyən edən yeni qəbul edilmiş Protokolu və BƏT-in 105 saylı Konvensiyası məcburi əməyin qadağan edilməsi haqqındadır (1957).

BMT-nin İnsan Alverinə və Qadınların İstismarına Qarşı Mübarizə Konvensiyası (1949) dövlətdən başqa bir şəxsin fahişəliyindən istifadə edən hər hansı şəxsi cəzalandırmağı tələb edir [13, s.281].

Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında 1964-cü il Beynəlxalq Pakt (MHMM) insan alveri ilə birbaşa əlaqəli olan bir sıra təcrübələri, o cümlədən

köləlik, qul ticarəti, köləlik və məcburi əməyi qadağan edir.

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya dövlətlərdən qadın alverinin və qadınların fahişəliyinin istismarının bütün formalarının qarşısını almaq üçün lazımi tədbirləri görməyi tələb edir. İnsan alveri qadınların hüquqlarının bərabər şəkildə həyata keçirilməsi, onların hüquq və ləyaqətinə hörmət edilməsi ilə bir araya sığmır.

Uşaq Hüquqları Konvensiyası (1989) və Uşaq Hüquqları Konvensiyasına Uşaqların satışı, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası haqqında Fakültativ Protokol (2000) uşaqların hər hansı məqsədlə, o cümlədən istismar və məcburi əməyi qadağan edir. Konvensiyasının 39-cu maddəsi dövlətlərdən “hər hansı formada baxımsızlığın, istismarın və ya zorakılığın qurbanı olan uşağın fiziki və psixoloji bərpasını və sosial reintegrasiyasını asanlaşdırmaq üçün bütün lazımi tədbirləri görməyi” tələb edir. Konvensiya həmçinin dövlətlərdən tələb edir ki, hər bir uşağın təhsil (28-ci maddə) və “xəstəliyin müalicəsi və sağlamlığının bərpası” (Maddə 24) hüququnu tanınsın. Uşaq Alverinə dair Konvensiyaya Əlavə Protokol uşaq qurbanları üçün nəzərdə tutulmalı olan müdafiə və yardımın xüsusi formalarını müəyyən edir [12, s.108].

Qadın alveri ilə bağlı BMT-nin 1979-cu il tarixli Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyasını qeyd etməyi zəruri hesab etmək olar. Bu beynəlxalq müqavilədə “qadın alveri və qadınların seksual istismarı” ifadəsi işlədilir. Qadın alverinə qarşı mübarizəni nəzərdən keçirərkən 20 dekabr 1993-cü il tarixli Qadınlara qarşı zorakılığın ləğv edilməsi haqqında Bəyannaməni də qeyd etmək vacibdir. Bu Bəyannamənin müddəaları qadın alverinə qarşı mübarizədən kənara çıxır və qadınlara qarşı zorakılıq məsələsini də əhatə edir.

XX əsrdə İnsan alverinin ən geniş yayılmış növlərindən biri uşaq alveri olub. Burada biz 1989-cu il Uşaq Hüquqları Konvensiyası kimi bir sənədə istinad etməliyik. Beləliklə, Konvensiyanın 35-ci maddəsi uşaqların satışı və oğurlanmasına həsr olunub. Konvensiyanın mətninə əsasən, iştirakçı ölkələr hər hansı məqsədlə və istənilən formada uşaqların qaçırılmasının, uşaqların satışının və ya qaçaqmalçılığının qarşısını almaq üçün milli, ikitərəfli və çöxtərəfli səviyyədə bütün zəruri tədbirləri görürlər. “Uşaqların alveri və ya qaçaqmalçılığı” ifadəsi ilk dəfə bu Konvensiyada işlədilmişdir [14, s.21].

Beynəlxalq səviyyədə insan alverinə qarşı mübarizə BMT-nin 2000-ci il Transmilli Cinayət haqqında Konvensiyasında davam etdirilmişdir. İnsan alverinə qarşı səmərəli mübarizə aparmaq üçün Konvensiya İnsan alverinin, xüsusilə də qadınların və uşaqların alverinin qarşısının alınması, və cəzalandırılması haqqında Protokolla müşayiət edilmişdir. Konvensiya insan alveri ilə məşğul olan şəxslərin cinayət təqibinə və cəzanın müəyyən edilməsinə dair tövsiyələri özündə əks etdirir. Konvensiyanın 3-cü maddəsinə əsasən, “insan alveri zor tətbiq etmək hədəsi və ya digər məcburetmə, adam oğurluğu, dələ-

duzluq, aldatma, sui-istifadə üsulları ilə istismar məqsədi ilə insanların işə cəlb edilməsi, daşınması, köçürülməsi, saxlanması və ya qəbulu deməkdir.

İnsan alverinə qarşı mübarizə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Ölkə insan alverinə qarşı mübarizəyə yönəlmiş fundamental beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısıdır, həmçinin bu cinayətə qarşı mübarizədə beynəlxalq təcrübədən fəal istifadə edir, bunun sayəsində insan alverinə qarşı səmərəli mübarizə aparmaq üçün öz milli qanunvericiliyini inkişaf etdirə bilmişdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində siyasətinin əsasını insan alverinə qarşı mübarizəyə yönəlmiş BMT, BƏT və Avropa Şurasının Konvensiyaları, habelə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında” Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi təşkil edir. Azərbaycan Respublikası üçün insan alverinə qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri əməkdaşlığın normativ-hüquqi bazasının inkişafı, insan alverinə qarşı mübarizədə digər ölkələrin hüquq-mühafizə orqanları ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsi, habelə insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində qarşılıqlı təcrübə mübadiləsi yeni texnologiyaların kollektiv şəkildə yaradılması və istifadəsidir.

Son onillikdə insan alverinin yeni sahələri, o cümlədən insan orqan və toxumalarının alveri, sonradan onları dilənçilik, hərbi əməliyyatlarda məcburi iştirak kimi fəaliyyətlərdə istifadəyə cəlb etmək məqsədi ilə insan alveri fəal şəkildə inkişaf etməyə başlayıb.

İnsan orqan və toxumalarının qeyri-qanuni ticarətindən danışırkən müasir dünyada bu cür fəaliyyəti aktuallaşdıran amillərə diqqət yetirməliyik. Birincisi, insanların ümumi sağlamlığının pisləşməsi ilə əlaqədar olaraq insan orqan və toxumalarına tələbat artır. İkincisi, bu qədər böyük tələbatı hüquqi yolla təmin etmək olmaz. Üçüncüsü, tibbdə sürətli irəliləyiş orqan transplantasiyası əməliyyatını ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən lazımı səviyyədə həyata keçirməyə imkan verir. Təəssüf ki, hazırda bu cür fəaliyyətlərə qarşı effektiv mübarizə üsulları mövcud deyil, qeyri-qanuni orqan transplantasiyasının qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlərin istiqamətləri müəyyən edilməmişdir. Dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar bu növ insan alverinə qarşı mübarizə üçün müvafiq mexanizmlər hazırlamamışdır.

Son illərdə çox aktuallaşan insan alveri sahəsində cinayətkar fəaliyyətin daha bir yeni sahəsinə diqqət yetirməyə dəyər. Və belə bir sahə qanunsuz övladlığa götürmə məqsədi ilə uşaqların satılmasıdır. Bu cür fəaliyyətlərin aktuallığı bir sıra səbəblərlə izah olunur ki, bunlar arasında müxtəlif ölkələrdə demoqrafik siyasətə qarşı çıxmaq, uşaqsız ailələrin sayının artması, müasir insanların sağlamlıq səviyyəsinin aşağı düşməsi, habelə qadınların uşaqsızlığının artması və yeni nəsillərin kişiləri. Bundan əlavə, uşağı qaçıрмаq böyük yüklərin qaçırılması ilə müqayisədə daha asan iş kimi görünür. Bu baxımdan

uşaqların müxtəlif növ insan alverindən qorunmasına, habelə onların fundamental hüquqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş səmərəli beynəlxalq proqramların hazırlanmasına ehtiyac var.

İnsan alverinin bu forması ilə mübarizə aparmaq da çətindir, hansı ki, öz qurbanlarını antisosial və cinayətkar fəaliyyətlərə cəlb edir. Bir qayda olaraq, bu fəaliyyət növü əhalinin ən həssas təbəqələrini əhatə edir.

Son onillikdə miqrasiya prosesləri intensivləşmiş və nəticədə qeyri-qanuni miqrasiya daha tez-tez baş vermişdir. Qanunsuz miqrantlar çox vaxt cinayətkarların asan ovuna çevrilirlər, çünki onların ölkədə olması qeyri-rəsmidir. Üstəlik, kütləvi qeyri-qanuni sərhəd keçidləri ilə xaos şəraitində adam oğurluğu çətin deyil, xüsusən də tək qadınlar və uşaqlardan söhbət gədirsə. Nəticədə, qeyri-qanuni miqrantlar tez-tez narkotik alveri, ekstremizm və terrorizm kimi cinayət fəaliyyətlərində istifadə olunur.

Dünya birliyinin inkişaf meyilləri əhalinin bəzi təbəqələri üçün faydaları çox aktual olan insan alverinin yeni növlərinin yaranmasına gətirib çıxarır. İnsan alverinə qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına həm də insan alverinin səbəblərinin hələ də aradan qaldırılmaması mane olur. Müasir insan alverinin fəal şəkildə yayılmasına və inkişaf etməsinə baxmayaraq, dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların insan alverinə qarşı mübarizə səylərinin səmərəliliyini artırmaq üçün həyata keçirə biləcəkləri bir sıra tədbirlər mövcuddur.

Birincisi, insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın hüquqi bazasını hazırlamaq lazımdır. Mümkün qədər çox dövlətin mövcud universal beynəlxalq müqavilələrə qoşulması vacibdir ki, bunun ən parlaq nümunələri BMT Konvensiyalarıdır. Həmçinin insan alverinin müasir növlərinə qarşı mübarizəyə yönəlmiş və belə cinayətlərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yeni beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması zəruridir.

İkincisi, ölkələr insan alverinin nədən ibarət olduğuna dair ümumi tərifə gəlməli, yəni öz milli qanunvericiliklərində konseptual aparatla razılaşmalıdırlar. İnsan alverinə qarşı milli siyasətlərin mümkün qədər uyğunlaşdırılması da vacibdir. Bu ehtiyac onunla izah olunur ki, bir çox dövlətlər hələ də insan alverini yalnız məcburi əmək və qeyri-qanuni cinsi istismar kimi təsnif edir. Eyni zamanda, insan alverinin insan orqan və toxumalarının qanunsuz satışı, insan alveri qurbanlarının cinayətkar və antisosial fəaliyyətlərdə iştiraka cəlb edilməsi kimi yeni formalarını nəzərə almırlar.

İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün bu cür mübarizədə beynəlxalq səviyyədə təcrübə mübadiləsinin aparılması, ixtisaslaşmış qurumların əməkdaşlarının davamlı təliminin təmin edilməsi, habelə cinayətlər və cinayətlər haqqında məlumat mübadiləsinin rahat aparılması üçün mümkün olan hər şeyi etmək vacibdir. Onları törədən şəxslər, həmçinin insan alveri ilə bağlı cinayətlərdə iştirak etmiş şəxslər haqqında məlumat əldə etmək lazımdır [17, s.86].

İnsan alverinə qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlığa informasiya dəstəyindən danışarkən, cinayətlər, qurbanlar və insan alveri ilə məşğul olan şəxslər haqqında ümumi məlumatlardan ibarət vahid informasiya bazasının yaradılmasının zəruriliyinə diqqət yetirilməlidir.

İnsan alverinin effektiv qarşısının alınmasının ən mühüm elementi vətəndaş cəmiyyətinin belə bir təhlükənin mövcudluğu barədə məlumatlı olmasıdır. Ayrı-ayrı ölkələrin hökumətləri vətəndaşlar arasında məlumatlılığı artırmaq üçün mütəmadi olaraq məlumat kampaniyaları keçirməlidirlər. Belə fəaliyyətlər vasitəsilə vətəndaşlar insanların necə işə götürüldüyü, insanların necə daşındığı, cinayətkarların hansı təhdidlərdən istifadə edə biləcəyi, onların təhlükəsizliyini təhdid edən vəziyyət yaranarsa nə etməli və hara müraciət etməli olduqları barədə məlumatlı olacaqlar. Əhalinin əksəriyyəti insan alveri ilə bağlı maarifləndirilərsə, onların bu cür fəaliyyətlərə cəlb olunma şansları xeyli azalar.

Cinayətkar qruplar öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün müasir informasiya texnologiyalarından fəal şəkildə istifadə etdikləri üçün insan alverinə qarşı mübarizədə mediadan və internetdən geniş istifadəni zəruri hesab etmək olar. Cinayətkarların internetdə buraxdıqları izlərdən istifadə etməklə axtarısa informasiya texnologiyaları sahəsi üzrə mütəxəssislərin cəlb edilməsi də məqsədəuyğun olardı.

Müasir dünyada qeyri-qanuni miqrasiyanın minimuma endirilməsi və onun iştirakçılarının insan alverinin qurbanı olmaqdan qorunması üçün miqrasiya proseslərinin qurulmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Burada sərhəd nəzarətinin müasirləşdirilməsi, eləcə də sərhəd, gömrük və miqrasiya xidmətlərində çalışan mütəxəssislər üçün ixtisasartırmaların keçirilməsi aktual olacaq. Bununla belə, göstərilən səylərlə yalnız hazırkı miqrasiya vəziyyəti nəzarət altına alınarsa, səmərə verə bilər ki, bu da hazırda çox çətin və mürəkkəb məsələdir [18, s.158].

Belə ki, hazırda insan alverinə qarşı mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın əsas problemlərinə insan alveri ilə bağlı cinayətlərin tərifində fərqliliklər, bu cür cinayətlər haqqında məlumat mübadiləsi üçün qurulmuş sistemin olmaması, insan alveri ilə bağlı məlumat mübadiləsinin təşkilində mövcud olan fərqlər daxildir. Ayrı-ayrı ölkələrdə insan alverinə qarşı mübarizənin hüquqi bazası, habelə insan alverinin forma və növlərinin daim təkamülü bu məsələni mürəkkəbləşdirir. Bununla belə, ümumi məlumat bazalarının yaradılması, mütəxəssislərin daim peşəkarlığının artırılması, miqrasiya proseslərinə nəzarət, mülki əhali arasında maarifləndirmə tədbirlərinin aparılması kimi tədbirlər uğurla həyata keçirildiyi təqdirdə dünya ictimaiyyətinə əməkdaşlığın yeni səviyyəsi yarana bilər. İnsan alverinə qarşı mübarizədə bu cür tədbirlərin daha koordinasiyalı və səmərəli həyata keçirilməsi təmin edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyev Ə.V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Dərs vəsaiti. – Bakı: Elm və təhsil, - 2017, - 376 s.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası. hüquq elmləri doktoru, professor Firudin Yusif oğlu Səməndərovun redaktəsi ilə. - Bakı: Digesta, - 2003, - 942 s.
3. Qələndərli S.H. İnsan alverinə qarşı mübarizənin beynəlxalq və milli-hüquqi problemləri. – Bakı, - 2019, - 352 s.
4. İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı: Qanun, - 2017, - 27 s.
5. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi. – Bakı: NAT Co MMC, - 2012, - 312 s.
6. Səməndərov F.Y. Azərbaycan Respublikası Cinayət hüququ. Ümumi hissə. – Bakı: Digesta, - 2009, - 674 s.
7. Буряк М.Ю. Торговля людьми и борьба с ней. – Владивосток, - 2006, - 216 с.
8. Гетман И.Б. Уголовная ответственность за торговлю людьми: Дисс...канд.юрид. наук. – Тюмень, - 2010, - 196 с.
9. Гирько, С. И. Борьба с торговлей людьми: современное состояние и проблемы межгосударственного сотрудничества / С.И.Гирько // Науч. портал МВД России. – 2013. – № 2. – с. 21–26.
10. Даев, А. Торговля людьми как новая глобальная угроза / А.Даев // Ученый совет. – №9. – 2016.– с. 56-61.
11. Лебединец И.Н. Международно-правовые основы сотрудничества государств в борьбе с торговлей женщинами и детьми // Актуальные проблемы российского права. №11(72) ноябрь. 2016, с.186-195
12. Пиров, М. Т. Правовые и организационные основы сотрудничества государств в борьбе с торговлей людьми и использованием рабского труда / М.Т.Пиров // Мир политики и социологии. – – № 2. 2012.– с. 105–115
13. Cassese A, Gaeta P, Baig L, fan M, Gosnell C, Whiting A, International Criminal Law. Oxford University Press. 2008, p.271-289
14. Demetriou, D. The mens rea of human trafficking: the case of migrant domestic workers / D. Demetriou // Intern. Criminal Justice Rev. – 2019. – Vol. 29.
15. Gallagher A. The International Law of Human Trafficking. Cambridge University Press. - 2014, - 596 p.
16. <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/faqs.html>.
17. Lively F.R. International legal framework for combating transnational organized crime. University of Glasgow. - 2017, - 119 p.
18. Winterdyk, J. Human trafficking: exploring the international nature, concerns, and complexities / J. Winterdyk, B. Perrin, Ph. L. Reichel. – Boca Raton: CRC Press, 2012. – XI, - 306 p.

ОСНОВНЫЕ ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ В СФЕРЕ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

С.Г.КАЛАНДАРЛИ

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что одним из основных направлений борьбы является предотвращение торговли людьми, включая реализацию специализированных мер для

потенциальных жертв. Точная идентификация лиц, подвергающихся риску торговли людьми, является ключом к успеху таких кампаний. Предотвращение торговли людьми является одним из основных направлений борьбы с этим явлением, включая реализацию специализированных мер для потенциальных жертв. В этом контексте представляется необходимым создать портрет женской виктимизации, поскольку женщины наиболее уязвимы перед торговцами людьми. Торговля людьми – это преступление, которое может произойти во всех странах мира. Оно носит как национальный, так и транснациональный характер. Наиболее эффективным и необходимым средством борьбы с торговлей людьми является привлечение к ответственности и наказание виновных лиц, совершивших данные деяния, а также устранение негативных последствий серьезных нарушений прав. Торговля людьми не ограничивается лишь сексуальной эксплуатацией, сюда также включены другие формы эксплуатации. Знания о различных и новых формах эксплуатации, составляющих торговлю людьми, постепенно расширяются. Недавние исследования показывают, что трудовая эксплуатация может стать серьезной проблемой для неквалифицированных людей, пересезающих на заработки за границу.

Ключевые слова: торговля людьми, борьба с торговлей людьми, жертвы торговли людьми, универсальная юрисдикция, международное сотрудничество и др.

THE MAIN LEGAL ASPECTS OF COMBATING CRIMES IN THE FIELD OF HUMAN TRAFFICKING

S.G.KALANDARLI

SUMMARY

The article notes that one of the main directions of the fight is the prevention of human trafficking, including the implementation of specialized measures for potential victims. Accurate identification of individuals at risk of trafficking is key to the success of such campaigns. Prevention of human trafficking is one of the main directions of combating this trafficking, including the implementation of specialized measures for potential victims. In this context, it seems necessary to create a portrait of female victimization, since women are most vulnerable to traffickers. Human trafficking is a crime that can occur in all countries of the world. It is both national and transnational in nature. The most effective and necessary means of combating trafficking in persons is to prosecute and punish the perpetrators of these acts, as well as to eliminate the negative consequences of serious violations of rights. Human trafficking is not limited to sexual exploitation; other forms of exploitation are also included here. Knowledge of the various and new forms of exploitation that constitute human trafficking is gradually increasing. Recent research shows that labor exploitation can be a serious problem for unskilled people who move abroad to work.

Keywords: human trafficking, fight against human trafficking, victims of human trafficking, universal jurisdiction, international cooperation, etc.